

LBRIS

We know
books

Alexandru Mamina

IMAGINARUL REVOLTEI

- autoreprezentări, simbolistică, percepții -
(1784-1989)

CETATEA DE SCAUN
EDITURA

Editor și coperta: Dan Mărgărit
Tehnoredactare: Adriana Andreiaș
Redactor: Mirela Ivan Nobel
Imagine coperta I: shutterstock

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
MAMINA, ALEXANDRU

**Imaginarul revoltei : autoreprezentări,
simbolistică, percepții : (1784-1989) / Alexandru**
Mamina. - Târgoviște : Cetatea de scaun, 2024

ISBN 978-606-537-736-3

94

*Toate drepturile de reproducere, integral sau parțial, prin
orice mijloc, inclusiv stocarea neautorizată în sisteme de
căutare sunt rezervate. Reproducerea se poate face doar cu
acordul scris al editurii, cu excepția unor scurte pasaje care
pot constitui obiectul recenziilor și prezentărilor.*

ISBN 978-606-537-736-3

©Editura Cetatea de Scaun®, Târgoviște, 2024

editura@cetateadescaun.ro, www.cetateadescaun.ro

Tipărit la Editura Cetatea de Scaun

Cuprins

Imaginarul: reflectare și cauzalitate	7
1784: alteritate, arhaism, arhetipuri.....	33
1821: popor și regenerare	69
1848: idealismul confruntat cu puterea	91
1907: zvonuri și fantasmе	125
1989: vocația unității.....	155
Pe „durata lungă”: variații și recurențe	181
Bibliografie	193

Imaginarul: reflectare și cauzalitate

Protestul social în perioadele modernă și contemporană s-a exprimat în forme diverse: răscoale, revoluții, greve, manifestații stradale, războaie de gherilă, subsumabile, în datele lor specifice, conceptului generic de revoltă, de contestare publică deschisă a sistemului social-politic existent. Toate acestea au avut cauze materiale, după cum au angajat totodată așteptări, speranțe, eventual proiecte și programe, au provocat reacții de solidaritate sau de adversitate, au comportat, altfel spus, un imaginar, un ansamblu de reprezentări pro și contra, exprimat deopotrivă în documente formale, cu autori cunoscuți, și în fenomene difuze, de masă, cum au fost zvonurile și practicile rituale. În atare calitate de latură volițional-afectivă a mișcărilor respective, imaginarul este dătător de sens, pune cauzalitatea materială a protestului social în perspectiva emoțiilor și a percepțiilor pe care le-au resimțit în practica vieții cotidiene oamenii epocii, cu dorințele și anxietățile lor, manifestate nu numai în legătură cu marile decizii publice, dar și în relațiile concrete ale existenței de proximitate¹. De altfel, cauzele materiale se regăsesc cel

¹ În contextul răscoalei din 1907, spre exemplu, protestul s-a exprimat nu numai prin intermediul unor imagini cu semnificație colectivă, ci și prin referiri la persoane concrete. Cităm dintr-un manifest găsit la 20 aprilie 1907, în comuna Fulga din județul Prahova: „Domnule Ivancio, Ce ai în socoteală în privința învoielilor cu oamenii că vedem că Dumneata stai foarte greu, nu-ți ajunge de când sugi sânge nevinovat din oameni, nu-ți aduci aminte că-ți vei

mai bine în act în măsura în care sunt transpuse și traduse în cuvinte și gesturi, intenționalitatea și eficiența unui demers subiectiv reflectând motivațiile sale obiective.

Imaginarul reflectă societatea în care se precizează. O reflectă fie și numai deoarece, ca transpunere mentală a și asupra societății, pe lângă faptul că are calitatea de redare, de consemnare a existenței în gândirea, simțirea și memoria colectivității, are și o funcție de comunicare, de punere în legătură eficientă a oamenilor dintr-o societate, deci trebuie să fie inteligibil pentru aceștia, care să-i recunoască termenii și valabilitatea și totodată să se recunoască prin intermediul reprezentărilor pe care le vehiculează. Imaginarul constituie, cum s-ar zice, un câmp semantic. Faptul apare evident în cazul literaturii, care este scriere adresată publicului, cu atât mai mult cu cât presupune o miză comercială, și anume ca oamenii ce compun publicul să cumpere volumul ori să plătească biletul ca să asiste la spectacolul de teatru; însă pentru ca ei să facă așa ceva, trebuie ca literatura să-i intereseze, adică să rezoneze cu datele caracteristice ale minții, sensibilității și simțului lor estetic, toate circumscrise epocii. Atunci când nu rezonează, literatura devine anacronică și nu mai interesează decât un cerc restrâns de istorici literari sau de biografi, dar nici măcar aceștia nu mai parcurg lucrările respective pentru plăcerea personală, ci numai din rațiuni de exegeză documentară.

da împrumutul de toate câte le-ai făcut dar te rog împreună cu toți te rugăm a învoi oameni după cum cer, altfel să te aștepți că nu e mult până când vei vedea moartea cu ochii ci numai Dumneata și slugi și logofeți și cari îi văd că închid ghitele după gârlă". Mihail Roller, V. Ion (documente publicate de), *Răscoala țăranilor din 1907*, vol. 1, «București», Editura de Stat, 1948, p. 500.

Este suficient să remarcăm ieșirea din circulație a romanelor cavaleresti sau chiar a poeziei romantice, altădată frecventate până la nivel de modă. Romanele cavaleresti întrucât corespundeau în mod specific universului comun de credințe, simboluri și atitudini din evul mediu, poezia romantică fiindcă exprima prin excelență o stare subiectivă și contextualizată. Dacă romanul realist, apărut în secolul al XIX-lea, încă mai are public, acest lucru se explică tocmai în virtutea obiectivității pe care o cultivă (exterioritatea autorului în raport cu narațiunea, descriptivismul, conflictele dramatice recognoscibile în viața cotidiană, timpul linear al povestirii). Atare obiectivitate pe de o parte nu contravine simțului comun al omului contemporan, puțin receptiv la interogațiile metafizice și elanurile mistice, pe de altă parte este de natură să imprime romanului realist o notă de generalitate și, pe cale de consecință, o relevanță transistorică, peste determinările conjuncturale. Din acest motiv publicul actual care mai citește înclină să-l prefere pe Lev Tolstoi, de pildă, în comparație cu Mihail Lermontov, cu toate că și în operele tolstoiene se întâlnesc teme și preocupări căzute astăzi în desuetudine (cum ar fi sentimentul de vinovăție al nobililor față de țărani, observabil în literatura rusă de la Aleksandr Radișcev până la celălalt Tolstoi – Alexei).

Din unghiul fenomenului reflectării, studiul imaginarului echivalează așadar, potrivit aprecierii lui Jacques Le Goff, cu sondarea conștiinței societății². A conștiinței așa cum transpare aceasta în literatură, în artă,

² Jacques Le Goff, *Imaginarul medieval. Eseuri*, București, Editura Meridiane, 1991, p. 14-15.

în ceremonialul politic, în planurile de învățământ, deci în situații elaborate și formalizate, dar și în altele spontane și difuze, cum ar fi proliferarea unor zvonuri, atâta timp cât informația și reperatele imagine transmise prin intermediul zvonurilor sunt relevante pentru configurația moral-politică și culturală a grupurilor sociale în care circulă. Mai exact, anumite zvonuri se circumscriu anumitor grupuri sociale numai în măsura în care acestea din urmă sunt sensibile la ceea ce se zvonește, altminteri informația și imaginarul nu s-ar disemina³. Menționăm în acest sens zvonurile total diferite care au circulat cu ocazia răscoalei de la 1784 în Transilvania printre țărani, respectiv printre nobili, deși erau antrenați cu toții în același eveniment. Vom reveni la ele mai încolo. Deocamdată reținem că zvonurile, dincolo de componenta informativă propriu-zisă pe care o conțin, denotă stări de tensiune, complexe afective, dorințe și așteptări proprii diferitelor grupuri sociale, susceptibile să genereze inclusiv angajamente pasionale. Informațiile referitoare la prezența unor teroriști străini în România, vehiculate în decembrie 1989, au reprezentat asemenea zvonuri inflamatorii.

Cuprinderea imaginarii nu se restrânge așadar la producțiile intelectuale, fie de ficțiune, fie conceptuale, asimilabile conștiinței societății. Trăsătura emoțională a zvonurilor, care excede zona identificării raționale, indică deja acest lucru. Conținuturi și proiecții imagine se regăsesc, de asemenea, în izbucnirile pulsionale de

Imaginarul revoltei

revoltă, în ritualurile publice puse în practică spontan, în fabulațiile și iluzionările colective, ceea ce înseamnă că imaginarul reflectă inclusiv, să spunem așa, subconștientul sau inconștientul societății, în atare accepțiune termenii fiind interșanjabili. Cu titlu general, constatarea implică lărgirea cadrului explicativ prin asimilarea interpretărilor pe care le oferă științe complementare, psihologia sau istoria religiilor spre exemplu, care au ca obiect al cercetării tocmai astfel de atitudini și acțiuni. Bineînțeles, nu se substituie abordării istoriografice consacrate, bazată pe cunoașterea factologiei, contextualizare și analiza de text. În afara acestor coordonate metodologice obiectul cercetării riscă să fie tratat în mod artificial și denaturat în beneficiul unei presupoziii teoretice, cu atât mai atrăgătoare cu cât pare să pună la îndemână o „cheie” de înțelegere cu aplicabilitate universală, satisfăcând nevoia de coerență și claritate a oricărei investigații⁴. Riscul impune atenție la dozajul interdisciplinar, altfel rămâne valabilă o serie de fapte, comportamente, simboluri sunt neinteligibile într-o grilă de interpretare exclusiv pozitivă. De pildă așa-numiții arbori ai libertății, din vremea Revoluției franceze, nu erau elemente decorative, ci reproduceri vizibile ale unei imagini subliminale: Arborele cosmic pe care se sprijinea lumea (*axis mundi*), plantarea lor coresponzând așadar la nivel concret nu vreunei preocupări edilitare, ci sentimentului de refondare

³ A se vedea precizările lui Jean-Noël Kapferer, *Zvonurile. Cel mai vechi mijloc de informare din lume*, București, Humanitas, 1993, p. 69-71.

⁴ Semnalăm, sub acest aspect, critica viziunii psihanalitice asupra basmului *Scufița Roșie*, în Robert Darnton, *Marele masacru al pisicii și alte episoade din istoria culturală a Franței*, Polirom, 2000, p. 20-22.

universală resimțit existențial de oamenii epocii și exprimat printr-o imagine tipică⁵.

Reflectarea imaginară nu trebuie considerată însă în termeni de succesiune univocă, de la cauză la efect, ca și cum conștiința sau emotivitatea nu ar face decât să înregistreze realitatea materială preexistentă, așa cum consideră pozitivistii și marxiștii care concep materialismul istoric sub inspirația determinismului naturalist, în sensul aprecierii leniniste că ideile și scopurile sociale se reduc la relațiile sociale materiale (apare în *Cine sunt „prietenii poporului” și cum luptă ei împotriva social-democraților?*)⁶. Accentul pus de mai mulți autori pe relația cauzală s-a datorat faptului că teoria reflectării, dincolo de aspectele subsumabile receptării sau cunoașterii, a implicat pe parcursul timpului o miză existențială (ontologică), și anume acreditarea priorității materiei față de conștiință⁷. O miză care, în Europa dominată de Sfânta Alianță și de stricta observanță a principiului legitimității de drept divin,

⁵ Mai multe cu privire la Arborele cosmic, în Mircea Eliade, *Imagini și simboluri. Eseu despre simbolismul magico-religios*, București, Humanitas, (2013), p. 47-48.

⁶ V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 1, București, Editura Politică, 1960, p. 137. O formulare cel puțin la fel de expresivă a enunțat și Lev Troțki: „de-a lungul istoriei mintea șchioapătă în urma realității”. Leon Trotsky, *Literature and Revolution*, Ann Arbor Paperbacks, The University of Michigan Press, p. 19. Să menționăm totuși că există și autori marxiști mai vechi sau mai noi care susțin că existența concret-istorică a clasei sociale conștientă de sine este determinată, alături de condiționările economice, de supradeterminarea politico-ideologică. A se vedea Giuseppe Prestipino, *Natură și societate. Pentru o nouă lectură a lui Engels*, București, Editura Politică, 1980, p. 129.

⁷ Georg Lukács, *Estetica*, vol. I, București, Editura Meridiane, 1972, p. 372.

punea în cauză finalmente însăși sursa puterii monarhice. Din acest motiv *Esența creștinismului*, spre exemplu, în pofida a ceea ce intenționase Ludwig Feuerbach personal, a ieșit din zona de referință a cercetării savante și a devenit deopotrivă subiect de scandal public și temă de interes pentru revoluționari. Afirmată în orizontul de concepte al materialismului istoric, teoria reflectării a devenit parte a luptei teoretico-ideologice purtată de social-democrați și comuniști împotriva diferitelor forme de idealism sau fideism de la care se revendicau reprezentanții drepte și majoritatea liberalilor, adepți ai concepției drepturilor naturale, deci cu excepția utilitariștilor englezi. Tot o excepție, însă în cadrul marxismului, a reprezentat-o școala cunoscută sub numele de austro-marxism (situație observabilă de fapt, printre exponenții școlii, mai mult în cazul lui Max Adler decât al lui Otto Bauer sau Rudolf Hilferding), ce asocia necesitatea materială cu un anume apriorism etic. În viziunea lui Max Adler îndreptățirea istorico-politică a proletariatului decurgea, pe lângă transformarea legică a modului de producție, din faptul că proletariatul materializa și proclama principiile libertății și solidarității, cu valoare universală, peste determinările de clasă. Același lucru l-a susținut în Rusia, în etapa marxistă a gândirii sale, Nikolai Berdiaev, spre dezacordul exprimat ca atare al lui Gheorghe Valentinovici Plehanov, atent la pericolul relegitimării intelectuale a idealismului, de data aceasta cu certificat de apartenență proletară. Tocmai conotațiile existențiale și politice au făcut din teoria reflectării un subiect polemic major, antrenând de mai multe ori încărcătura pasională aferentă partizanatului. Altminteri ea era mult mai veche și nu la

fel de disputată. O regăsim încă din antichitate sub forma interpretării euhemeriste, care considera că reprezentările mitice aveau la bază evenimente sau personaje reale.

Concepția succesiunii cauzale a fost determinată, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și până la începutul secolului al XX-lea, de volumul informației acumulate și de hegemonia paradigmei epistemice scientiste. De atunci însă cunoașterea s-a dezvoltat și diversificat, s-a deschis către zone de investigație consacrate factorilor interiori, mai precis către motivațiile psihologice și moral-culturale care gestionează comportamentul oamenilor, abordate nu din unghiul abstract al metafizicii sau teosofiei (cum se întâmplase în perioada romantismului), ci pe baza observației aplicate. Psihanaliza, istoria mentalităților, antropologia culturală exemplifică tendința. Actualmente putem să apreciem așadar că imaginarul, în calitatea sa de elaborare colectivă și transmisibilă între generații, nu este reductibil la semnificația unui fenomen de suprastructură, circumscris istoric, precum literatura sau ideologia, întrucât în imaginar transpar elemente din subconștientul comun, expresii arhetipale transistorice, remanente ale mentalului colectiv aferent unei civilizații seculare sau chiar milenare (industrială, respectiv agrară), care transgresează modurile de producție și sistemele politice succesive în cadrul civilizațiilor respective, sau care se transmit eventual de la o civilizație la alta. Ajunge să amintim reflexele atitudinale specifice mentalului țărănesc prelungite în plină civilizație industrială și urbană odată cu migrația populației de la sate la orașe. De altfel chiar socialiștii și comuniștii s-au

confruntat cu asemenea reflexe, care antrenau o incongruență a datelor practicii în raport cu presupuzițiile teoretice, atâta timp cât muncitorii proveniți din mediul rural, deși poziția lor în procesul de producție ar fi fost de așteptat să le inducă opțiuni colectiviste, manifestau totuși reacții și așteptări de mici proprietari rurali sau mic-burghezi. În Europa de est, inclusiv tendința de „îmburghezire” caracteristică liderilor de partid proveniți din categoriile sărace, împotriva căreia avertizau primii Rosa Luxemburg, Cristian Racovski și Nikolai Buharin, se explică, măcar în parte, prin persistența unei asemenea trăsături mentale țărănești în plină societate socialistă. La fel cum, în registrul microsociale, poate mai puțin ofertant pentru istorici dar semnificativ pentru antropologi, specificul rural s-a regăsit de pildă în obiceiul socializării în jurul blocului, amintind reuniunile din fața casei ori din vatra satului.

Realitatea materială se află într-adevăr în afara conștiinței, premerge omului care se naște și trăiește în ea, însă în percepția lui asupra lumii, în atitudinile și preferințele sale, realitatea materială, conștiința, sentimentele coexistă încă din copilărie, constituie un tot unitar ale cărui coordonate îi circumscriu și definesc în mod simultan viața. Spre exemplu, atunci când un țăran se răscoală, nu distinge conceptual între ceea ce resimte ca exploatare economică, respectiv ca imperativ ideologic în funcționarea sistemului social-politic advers, el le resimte spontan și în același timp pe amândouă, fiindcă imaginea despre lume este conținută substanțial în realitatea lumii. Din această perspectivă imaginarul apare ca o cauză a dinamicii sociale, pe lângă transformările